

Ідейні витoki та сучасний стан розвитку громадянського суспільства в Україні

Костючков Сергій Карпович,

Херсонський державний університет, кандидат політичних наук, доцент

Теоретичне осмислення й практичне забезпечення процесу трансформації України в демократичну правову державу актуалізує питання щодо концептуального підходу до складного й багатоаспектного явища, яке оформлюється зазвичай у сентенцію «побудова громадянського суспільства». Відповідь на дане питання має включати в себе принаймні два аспекти: зміст концепта «громадянське суспільство» та його співвідношення з іншими поняттями, що детермінують ціннісно-цільові орієнтири реформування суспільства. Чим складнішим та багатограннішим є досліджуване явище суспільного життя, тим вище рівень плюралізму поглядів і позицій стосовно даного явища. Такий методологічний підхід цілком пояснює значну кількість інтерпретацій поняття «громадянське суспільство».

Автор пропонує своє визначення: «Громадянське суспільство – заснований на принципах автономності, плюралізму та субсидіарності комплекс індивідуальних і групових інтеракцій громадян, що здійснюються для оформлення, реалізації різноманітних свобод, прав та інтересів у складі інститутів і самоорганізованих груп, функціонування яких забезпечує єдність цінностей і пріоритетів особистості та держави» [2, с. 6-7].

Історично концепція громадянського суспільства розвивалася від елементарних понять, що застосовуються для розмежування суспільних і приватних справ, до особливої сфери соціальної реальності, функціонуючої на основі самоорганізації та самоврядування. Слід зазначити, що окремої історії громадянського суспільства не існує; його зародження й ступінь розвитку

пов'язані з історією держави та суспільства й обумовлені комплексним впливом політичних, економічних і соціокультурних чинників суспільного розвитку.

Важливішим етапом розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні зазвичай вважають розповсюдження на її території – в складі Польщі та Литви – так званого Магдебурзького права (Magdeburger Recht), специфічної системи правової кодифікації, що фіксувала питання самоврядування міст. Магдебурзьке право, як перше писане муніципальне право, було видане в 1188 році в Магдебурзі (Німеччина) на засадах правових збірок «Саксонське зерцало», «Вайхбільд» і було покликане забезпечити певну автономію міст від феодалної влади в частині управління справами локального рівня. Магдебурзьке право розширило можливості городян в праві здійснення місцевого самоврядування на основі виборності відповідних органів – магістратів, які здійснювали адміністративні й судові функції. Першими містами України (в сучасних її межах), які отримали Магдебурзьке право, стали Львів (1356 р.), Кременець (1374 р.) та Київ (1497 р.); протягом XV-XVII ст. його конвенціонально набули більшість міст України.

Після об'єднання України з Росією (1654 р.) розпочався процес переходу міст із Магдебурзьким правом у статус міст ратушних, а в подальшому – внаслідок ліквідації інституту гетьманства в Україні (1764 р.) – підсилювався процес послаблення інститутів місцевого самоврядування. В 1831 році наказом російського імператора Миколи I Магдебурзьке право було ліквідовано по всій Україні, крім Києва, в якому воно продовжувало діяти до 1835 року, а в містах Західної України, що відійшли після першого розділу Польщі (1772 р.) до Австрії, Магдебурзьке право було скасоване у 1786 році [4].

Головним, контекстуальним результатом дії в українських містах Магдебурзького права слід визнати інституціональне закріплення місцевого самоврядування, порядок формування й спектр функцій його органів, реальну можливість громадян брати участь у вирішенні проблем місцевого характеру. Магдебурзьке право стимулювало об'єднання громадян в специфічні групи (гільдії, цехи) за професійною ознакою, причому кожна група мала свій

статут і виборний орган управління. В надрах подібних об'єднань народжувались нові, оригінальні, не тільки економічні, але й політичні, соціальні ідеї, що впливали на процеси розвитку життя суспільства.

Доволі яскраво громадянська активність українців виявилась у вигляді діяльності так званих братств у XVI – XVIII ст. Братства цього періоду носили яскраво виражений характер національно-релігійних суспільних організацій українських православних міщан та відігравали помітну роль в соціально-політичному й культурному житті, боротьбі проти політики національних та релігійних утисків. У другій половині XVII – на початку XVIII ст. у зв'язку зі поступовим зміцненням феодальних стосунків роль братств у суспільно-політичному житті України почала помітно знижуватись; у Галичині та на Правобережжі вони підпали під повну юрисдикцію духовенства, на Лівобережжі їхні функції редукувалися до релігійно-побутових [1].

У XIX столітті подальший розвиток отримала ідея раціонального розвитку світу й людини, мозок якої здатен розкрити таємниці природи й суспільного буття. Спираючись на раціональну філософію XVIII століття, прогресивні мислителі XIX ст. відстоювали права особистості, ідеї рівності, пріоритету загальнолюдських цінностей, непорушності закону, відповідальності держави перед своїми громадянами, тобто, засадничі принципи правової держави і громадянського суспільства. Друга половина XIX століття характеризувалась масштабними реформами щодо запобігання дестабілізації політичної системи та оптимізації процесів управління на місцевому рівні. Земська (1864 р.) та Міська (1870 р.) реформи передбачали створення органів місцевого самоврядування на рівні губерній та повітів – земств, на рівні міст – дум та управ. Реформи мали величезне значення для українських територій, 80% яких входили до складу Російської імперії.

Вкрай важливим етапом розвитку українського суспільства стали події 1917 – 1919 років; ключовою ознакою цього періоду стала певна безсистемність намірів та дій як політичної еліти – більшовицької партії, так і жорстко керованих нею народних мас. Фатальним наслідком стрімкої, але

малоефективної інтеграції широких мас до процесу державного управління стала анархізація суспільства й втрата контролю над соціально-політичними процесами в радянській республіці. Стан надмірної романтизації революційних зрушень і безконтрольності державних органів не тільки не стимулював розвитку громадянського суспільства й належну участь населення в процесах управління державою, але навпаки, призвів до розшарування суспільства й підсилював деструктивні тенденції в усіх сферах суспільного життя.

Необхідно зазначити, що перша чверть ХХ століття стала періодом активної нігіляції соціальних практик, які поступились місцем процесу широкої політизації всіх сфер суспільного життя. 1917 рік висунув на передній край політичної боротьби партії, переважна кількість яких мали яскраво виражену ліву орієнтацію, що забезпечило їм відчутну підтримку в народних масах. Із встановленням радянської влади система самоутворених і самокерованих громадських організацій на теренах України була практично ліквідована. Як і у всьому СРСР, в Україні склалася парадоксальна ситуація: держава створювала систему громадських організацій (переважно заідеологізованих військово-патріотичних та історико-політичних) і сама ж їми керувала. Тому казати про формування структурних елементів громадянського суспільства в цей період навряд чи доречно, оскільки в процесі створення подібних позадержавних утворень порушувався один із засадничих принципів їхньої діяльності – принцип добровільності.

Відповідно, кількісні характеристики суспільних структур у радянській Україні ні в якому разі не свідчать про наявність в цей період нашої історії громадянського суспільства, навіть із префіксом «прото-». Кількість громадських організацій не може слугувати критерієм оцінки громадянського суспільства, ефективно діюча система чисельних об'єднань громадян може бути атрибутом і авторитарного, і тоталітарного режимів. Подібна ситуація склалась в 30-ті роки в Німеччині та в 70-ті роки ХХ століття в Чилі, де діяльність громадських організацій не тільки не обмежувалась державою, але й активно сприяла правлячому політичному режиму. В кінці 80-х, на початку 90-х років

поновились суспільна активність в Україні, першою ознакою якої став розвиток багатопартійності. Стало очевидно, що розвиток громадянського суспільства, а також його продуктивна співпраця з державною владою постає умовою розвитку процесів демократичної консолідації, оскільки, наявність недержавних об'єднань у країні та їх активне функціонування є, на нашу думку, найбільш ефективним і демократичним способом захисту інтересів громадян [3].

Після подій, пов'язаних із Революцією Гідності, тема розвитку громадянського суспільства в Україні та його впливу на державні й політичні інститути влади активно обговорюється не тільки в колі державних і політичних діячів, але й вчених, журналістів, представників громадських організацій. Це, перш за все, пов'язане з тим, що в новітній історії України склалися унікальні умови для формування громадянського суспільства, яке б відповідало всім канонам світової демократії. Однак у цей період український політичний естаблішмент не зумів запропонувати рамкові, але обов'язкові для всіх учасників правила гри, які стали би базовими правовими нормами для створення нових інституціональних традицій суспільного прогресу.

Список використаних джерел

1. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIIIст / Я. Д. Ісаєвич. – К.: Наукова думка, 1966. – 250 с.
2. Костючков С. К. Місцеве самоврядування як фактор становлення громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політичн. наук: 23.00.02 – політичні інститути та процеси / С. К. Костючков. – Сімферополь, 2011. – 16 с.
3. Костючков С. К. Взаємодія громадянського суспільства та держави: партнерство в ім'я демократії / С. К. Костючков // Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ). – К.: НІСД, 2013. – С. 276-281.

4. Rogatschewski A. Das Magdeburger Recht auf dem heutigen Territorium Rußlands: Forschungsstand und Forschungsperspektiven / A.Rogatschewski // Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Ostmitteleuropa. Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003. (IVS SAXONICO-MAIDEBVRGENSE IN ORIENTE. Bd. 1) / Hrsg. von E. Eichler und H. Lück. – Berlin: Walter de Gruyter, 2008. – S. 207-287.